

"יבול החקלאות - מידות טובות"

בעקבות ר' אלעזר בן פדת, וכתיקון לחטא אדם וחווה"

למרות הנהירה ההמונית של צעירים נבונים רבים לכיוון ההיי-טק, המשתלם מבחינה כלכלית, קיימת במקורות היהדות העדפה עקרונית לחקלאות, כעבודה שטמון בה חינוך נצחי לבחינות מוסריות וערכיות בכל הדורות.

עיון בשיטתו של ר' אלעזר בן פדת¹

אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנאמר "זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם".²

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם.³

בעזרת ו"ו החיבור מדגישה הגמרא את ההקבלה בין שני המאמרים. אדם שאין לו אשה ואין לו קרקע - יש בו חיסרון בסיסי. כלומר, לדעתו של ר' אלעזר בן פדת, בדומה למרכזיות של המשפחה והנישואין בחיים היהודים, נמצאת גם עבודת האדמה. בהמשך הגמרא, מתייחס ר' אלעזר שוב לחקלאות:

ואמר רבי אלעזר: עתידים כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע [פרש"י: יניחו אומנותם לעסוק בחריש ובקציר],⁴ שנאמר: "וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים, אל הארץ יעמודו".⁵

ואמר ר' אלעזר: אין לך אומנות פחותה מן הקרקע, שנאמר: 'וירדו'. רבי אלעזר חזיא לההיא ארעא דשדי ביה כרבא לפותיא [ראה את אותה קרקע, שחרשו לרוחבה ולא לאורכה], אמר לו [לחקלאי]: אי תשדייה לאורכיך, הפוכי בעיסקא טב מינך

¹ סתם ר' אלעזר הוא ר' אלעזר בן פדת. ראו: רש"י, שבת יט, ע"ב, ד"ה: ר' אלעזר אומר; יבמות עב, ע"ב, ד"ה: ראיתי לבן פדת.

² בראשית ה, ב.

³ יבמות סג, ע"א.

⁴ ראו במהרש"א, **חידושי אגדות**, יבמות סג, ע"א: דהיינו עבוד קרקע, שכל עצמן לעתיד לא יבקשו רק עבודת קרקע.

⁵ יחזקאל כז, כט.

[אפילו תחזור ותחרוש לאורך כמו שצריך, לא יועילו לך כלום עסקי החקלאות, אלא כדאי שתחליף לתחום יותר טוב].

לכאורה, ר' אלעזר סותר את עצמו. באותו נושא באותו דף גמרא מובאים בשמו שני מאמרים בעד חשיבות החקלאות ("כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם", "עתידים כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע"), ומיד שני מאמרים בגנותה ("אין לך אומנות פחותה מן הקרקע", "הפוכי בעיסקא טב מינך").

אי אפשר ליישב את הסתירה בכך שר' אלעזר מחלק בין תקופות שונות, שהרי המימרה שהחקלאות היא אומנות פחותה נלמדת מאותו פסוק ביחזקאל המתייחס לחיים האידיאליים בתקופת הגאולה. סקירה כללית על חייו ומאמריו של ר' אלעזר בן פדת תעלה תמונה ברורה יותר לגבי השקפת עולמו ותבהיר גם את התייחסותו לחקלאות.

ענוה

אנו מוצאים שרבי אלעזר בן פדת היה עני כל כך, שאפילו לאחר טיפול רפואי של הקזת דם, לא היה לו מה לאכול כדי להשיב את כוחו.⁶ עניותו אף הביאה את רבי יהודה נשיאה לשלוח לו מתנות ולהזמין לסעודות, אך ר' אלעזר סירב להיטיב את מצבו.⁷ כאשר מסופר על ענוותנותו של ר' זירא שהקפיד להסתיר את הסמכתו, מחזקים את גישתו על פי דברי ר' אלעזר:

לעולם הוה קבל וקיים.

פרש"י: הוי קבל - אפל [מוסתר]; וקיים - ותחיה, כלומר הרחק מן הרבנות [שררה, הנהגה] שמקברת את בעליה.⁸

במקום אחר מצאנו בשמו של ר' אלעזר, שהענוה חיונית כדי לגדול בתורה: ואמר ר' אלעזר: מאי דכתיב "לחיו כערוגת הבושם"⁹? אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה... - תלמודו מתקיים, ואם לאו - אין תלמודו מתקיים.¹⁰ אי אפשר לא לראות את הוקעת מידת הגאווה והדגשת מידת הענוה בהשקפתו, בסדרה של מאמרים בשמו במסכת סוטה:¹¹

⁶ תענית כה, ע"א.

⁷ מגילה כח, ע"א.

⁸ סנהדרין יד, ע"א.

⁹ שיר השירים ה, יג.

¹⁰ עירובין נד, ע"א.

¹¹ סוטה ה, ע"א.

אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - ראוי לגדעו כאשירה, כתיב הכא: "ורמי הקומה גדועים",¹² וכתיב התם: "ואשיריהם תגדעון".¹³

ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - אין עפרו ננער שנאמר: "הקיצו ורננו שכני עפר",¹⁴ 'שכבי בעפר' לא נאמר, אלא 'שכני עפר', מי שנעשה שכן לעפר בחייו.

ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - שכינה מיללת עליו, שנאמר: "וגבוה ממרחק יידע".¹⁵

דרש רב עזריא, ואיתימא¹⁶ רבי אלעזר: בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם - גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב"ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנאמר: "כי רם ה' ושפל יראה".¹⁷

מידת הענווה היא מרכזית בכל ספרי המוסר. המושלם ביותר מבני עמנו היה משה רבנו, עליו מעיד הקב"ה בעצמו: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה".¹⁸

בעל הסמ"ג מספר שבאו אליו במראה לילה בחלום להדגיש לו שהמצווה העיקרית בספר המצוות היא לא לשכוח את ה' מתוך גאוה.¹⁹ הענווה היא חיונית ביותר הן "בין אדם לחברו", והן "בין אדם למקום", מסיבות כה ברורות, שאין צורך להרחיב עליהן.

מתוך הסקירה, מצטייר ר' אלעזר בן פדת כמי שרואה שהכסף והכבוד עלולים בקלות להכשיל את האדם במידת הגאוה הבעייתית, ולעומת זאת, העוני, ואולי אף המוכנות להתרחק מהפינוק ו"להתלכלך" בחקלאות, הם דרכים טובות לרכוש את מידת הענווה, שהיא כל כך חשובה בהשקפת עולמו.

על כן יש להציע שר' אלעזר עקבי בכל מימרותיו בהדגשת ערך החקלאות - אדם ללא קרקע אינו אדם, ועבודת האדמה היא חלק מהחיים האידיאליים לעתיד לבוא. בהתאם, כאשר הוא ממשיך ואומר ש"אין לך אומנות פחותה מן הקרקע", כוונתו אינה לשלילה אלא לשבח,²⁰ כי לשיטתו, מידת הענווה מחנכת שדווקא טוב להיות "פחות", ובפרט לפי רש"י שהסביר: "וירדו' - לשון ירידת עניות".

¹² ישעיהו י, לג.

¹³ דברים ז, ה.

¹⁴ ישעיהו כו, יט.

¹⁵ תהילים קלח, ו.

¹⁶ בפשוטות, היו לעורכי הגמרא שתי מסורות, שלפי אחת מהן גם מאמר זה הוא מר' אלעזר, אך לפי גישת פרופ' שמא פרידמן, אולי הרגישו, מסיבות ברורות, שהמאמר אכן מתאים להיאמר על ידי ר' אלעזר.

¹⁷ תהילים קלח, ו.

¹⁸ במדבר יב, ג.

¹⁹ ר"מ מקוצי, ספר מצוות גדול (סמ"ג). בסוף ההקדמה, מציין שהרמב"ם השמיט מצווה זאת מספר המצוות, ואף בעל הסמ"ג לא חשב למנותה, עד שנאמר לו בחלום ששכח את המצווה העיקרית הזאת, ומוסיף "וה' א-להים יודע כי לפי דעתי איני משקר מעניין המראות".

²⁰ ראו דברי בעל העין יעקב בהמשך, הערה 23.

כך יש להבין גם את המאמר הרביעי שם, שמדריך ר' אלעזר את החקלאי, שאם ברצונו להיות עשיר, חקלאות איננה המקצוע הנכון. אך מי אומר שטוב להיות עשיר? בוודאי לא ר' אלעזר.

הסתפקות במועט

רגילים לחשוב שקיימת עדיפות ברורה להיות עשיר, וסוברים שיש בכך רק יתרונות ללא חסרונות, אך עלינו בוודאי לראות את הדברים בצורה יותר מורכבת. מחדש לנו ר' אלעזר, שכמו שהעוני אינו רצוי, כך גם העושר לרוב מזיק יותר מאשר שהוא מועיל, למרות שכולם בורחים מהראשון ודווקא רודפים להגיע לשני.

כך מצאנו למשל גם אצל ר' יהודה שהיה לו זהב רב, אך לא השתמש בו וחי בפשטות יתרה.²¹ ר' יעקב אבן חביב מרחיב את הדיבור על דברי ר' אלעזר בשבח החקלאות,²² ומפרט את התועלות שבתחום, ומדוע לעתיד לבוא כל בעלי המקצוע יחזרו להיות חקלאיים:

והיא ההבטחה כי פי שנים לה בטובה ומי יתן ויקויים בנו זאת, כי איך יפרה בלב האמונה הזכה בה', ואיך תשלחנה פארות הבטחון, והעינים הצופיות רק לחסדי ה' וטוב, אם לא לרגלי עבודת האדמה הנקיה. ולא תוסיף תת שורש פורה בלב מן עוול המסחר הרמיייה, הנותן כח וחיל רק לידי עושיו ותשכח א-ל מחוללם, כי יאמר כחי ופועל ידי ותבונתי עשה לי כל החיל הזה. ואיפה המדות ההסתפקות ועזיבת המותרות אם לא ע"י עמל האדמה, כי היא איננה מעשרת לבעליו ואיננה מניחה חשק ואהבה להון ועושר וכבוד, כי אם לחם לאכול ובגד ללבוש לחיות חיי נעימים בשובע שמחות... והיא אומנות "פחותה" שאינה מגבהת הלב ומסירה כל קנאה וכל כבוד אשר המה כל שורש פורה ראש ולענה.²³ אמנם בחייו, כמו לעתים קרובות בספרות חז"ל (ולהבדיל, גם בספרות בכלל), לקח ר' אלעזר את הדברים לקיצוניות, אך בוודאי דבריו מובאים בתלמוד כלקח חינוכי השייך לכל אחד מאיתנו ב"דרך הממוצע", דרך האמצע, כמו בכל המידות.²⁴ כך מורה רבנו בחיי אבן פקודה, בספר חובות הלבבות:

וכבר הזהיר אותנו שלמה המלך החכם, לא להשקיע חריצות והתמסרות בצבירת הרבה ממון, באמרו "אל תִּיָּגַע להעשיר",²⁵ וכן ביקש החסיד אגור בן יקה מא-להיו... להרחיק ממנו את העושר המביא לידי מותרות, ואת העניות המביאה לידי התרוקנות מהתורה והמוסר, באמרו "שתים שאלתי מאתך: רש ועושר אל תתן לי, הטריפני לחם חוקי, פן

²¹ נדרים מט, עייב - ג, ע"א.

²² ראו לעיל הערה 3.

²³ ר' יעקב אבן חביב, עין יעקב, יבמות סג, ע"א.

²⁴ על פי הרמב"ם, משנה תורה, הלכות דעות, א.

²⁵ משלי כג, ד.

אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', ופן אוורש וגנבתי".²⁶ וכן יעקב אבינו ע"ה ביקש מא-להיו רק לתת לו כדי סיפוקו, כמו שאמר, "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש".²⁷

הרמב"ם מפרט אף יותר:

לפי שיש לחוש מן המדות הידועות לכל מי שנתחנך בעושר, כלומר הבעיטה והגאווה והזנחת ההשקפות האמיתיות, "פן תאכל ושבעת... ורם לבבך ושכחת את ה' א-להיך".²⁸ אכן, ניסיוני האישי מעשרים שנה כראש מדרשה של בנות מהארץ ומחול, הוכיח שהבעיות החינוכיות הקשות ביותר היו דווקא אצל משפחות העשירים. החוצפה והגאווה, האגוצנטריות והפינוק לא היו באשמת הבנות, אלא תוצאה ברורה מתפנוקי הוריהן. התכונות הללו מביאות לעתים קרובות לבעיות חברתיות ודתיות גם יחד. קשיים במשמעת עצמית, סדרי עדיפות מקולקלים עם התמקדות מוגזמת בחומריות-יתר, עצלנות ועוד תכונות בעייתיות כגון אלו עלולות להקשות על הבנות בתחומים רבים בהמשך חייהן.²⁹ נדגיש כי איננו אומרים כלל שכל העשירים חלילה מקולקלים במידות הללו,³⁰ אך עינינו רואות שלגביהם מדובר באתגר חינוכי ומוסרי יותר קשה מאשר אצל בני עניים. הקושי מוחרף בכך שהחברה המערבית כמעט ולא מתייחסת לבעייתיות הכרוכה בעושר, לעומת חז"ל אשר מזהירים בבירור: "הזהרו מבני עניים שמהן תצא תורה".³¹

יושר ומוסריות

מאי דכתיב "לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים..."³²? אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהן גזל, ועריות, ושבעות שוא ושבעות שקר. "נצא השדה" - בא ואראך תלמידי חכמים שעוסקין בתורה מתוך הדחק. פרש"י: כרכים - מקום שווקים הן, וישוב גדול, ורגל רוכלין וסוחרין מצויה שם, לפיכך גזל ועריות³³ נוהג בהן. השדה - בני בגא³⁴ ועובד אדמה, ועוסקין בתורה מתוך דוחק.³⁵

²⁶ שם, ל, ז.

²⁷ ר' בחיי אבן פקודה, **חובות הלבבות** (תרגום: ר"פ ליברמן), שער חשבון הנפש, פרק ג, על פי בראשית כח, כ.

²⁸ רמב"ם, **מורה נבוכים** (תרגום: הר"י קאפח), עמי שסג.

²⁹ ראו: הראי"ה קוק, **עין איה**, שבת ב, עא-עג, על הבעייתיות במידות הנובעת מהעושר, יחד עם הצעות איך אמורים לכוון לטובה גם את היצר הא-לוהי החיוני לכסף.

³⁰ ראו: עירובין פה, ע"א. רבי מכבד עשירים, רבי עקיבא מכבד עשירים - ולא כאמצעי מגמתי לאסוף מהם תרומות, אלא מתוך כבוד אמיתי.

וראו: הראי"ה קוק, **טוב ראי**, שם - שדווקא רבנים גדולים יכולים לכבד את העשירים, אך לרוב אנשים אסור משום מראית עין של חנופה.

³¹ נדרים פא, ע"א.

³² שיר השירים ז, יב.

³³ ראו: קידושין פב, ע"א - שרוכלים, חייטים ואחרים המסתובבים למכירות בבתיים, חשודים בייחוד עם אשת איש.

³⁴ ר' נתן, **ספר הערוך**, תל אביב, חת"ד: באג - בקעה שיש בה שדות הרבה.

לעומת הסוחרים, לחקלאי קל יותר לשמור על ישרות ומוסריות. המצב הטבעי בו אדם מתמודד עם האדמה ועם הטבע, שומר עליו מההתמודדות עם מתחרים אנושיים, מהתחבולות של המסחר, מהתייחדות עם נשים. החקלאי אינו מתפתה "לעבוד על אנשים", להרוויח על חשבון השני, וכדומה. כותב הרמח"ל שקיימים לאווים ואיסורים רבים בתחום הגזל, משום שהיצר שכיח ביותר בנוגע לכסף.³⁶

גם היום, תחום העסקים והמכירות הוא בעייתי במיוחד. רוב הסטודנטים באוניברסיטאות המובילות בלימודי עסקים בארצות הברית, מאמינים שרוב החברות בהן הם עתידים לעבוד "אינן מנוהלות על פי [מידת] האמת והמוסר". על פי סקר באוניברסיטה מסוימת, מצאו שהאחוז הגבוה ביותר של סטודנטים שהעתיקו במבחנים (87%), נמצא בין לומדי העסקים.³⁷ בסקר ישראלי שהתפרסם בעיתון ידיעות אחרונות לפני כעשרים שנה, מצאו שאיש המכירות הישראלי משקר בממוצע עשרות פעמים ביום. יצוין שהתלמוד משלב כאן שני גורמים המהווים מכשול מצוי ליושר אצל תושבי הערים: הראשון - המסחר לעומת החקלאות, השני - החיים ה"אנונימיים" בעיר לעומת חיי הקהילה בכפר. אכן, הממצאים מעלים שיש קשר מובהק בין צפיפות האוכלוסייה לבין פשע, הנובע מתחושת האנונימיות של הפושע ושל קורבנו.³⁸ כפי שראינו, ציין בעל העין יעקב אף את מכשול העריות כמצוי יותר בחיי המסחר והעיר הגדולה. בדומה לתחום היושר הכלכלי, ה"אנונימיות" של העיר, גורמת לאדם להתייחס לאחר כאל אובייקט וכמתחרה, ולא כאל חבר ושכן מוכר לך, שאנושיותו, פרנסתו ושלומו משפחתו הם יקרים כמו שלך.³⁹

אמונה וביטחון

בעל העין יעקב,⁴⁰ הזכיר אף את התועלת של החקלאות בתחומי האמונה והביטחון: איך יפרה בלב האמונה... הבטחון, והעינים הצופיות רק לחסדי ה' טוב, אם לא לרגלי עבודת האדמה הנקיה.

הרעיון מבוטא היטב במשל של רבנו בחיי אבן פקודה, בספרו חובות הלבבות:

---

³⁶ ד"ר מי יסטרוב, **ספר מלים**, ניו יורק, תשי"י, עמ' 134: באגא - a group of fields, rural community [קבוצת שדות, קהילה כפרית]. יש כאן גם את המשמעות החקלאית וגם המשמעות החברתית.

³⁵ עירובין כא, ע"ב.

³⁶ רמ"ח לוצאטו, **מסילת ישרים**, פרק יא.

³⁷ H. Mackay, "Unfortunately, Cheating Isn't Limited to Baseball", CDA Press, Aug. 25, 2013, p. 1.

³⁸ M. McArdle, Density and Crime, The Atlantic, 16/5/11

³⁹ ייתכן להציע שחלק מעניין השיקום של הגנבים במסגרת "עבד עברי", הוא שיגור הגנב אצל מי שגנב ממנו, כדי שיכיר אותו מקרוב כבן אדם עם רגשות וצרכים, ולא כאל עשיר אנונימי שעלולים להצדיק גניבה ממנו.

⁴⁰ ראו לעיל הערה 23.

כאשר יאלץ אותו ההכרח לבקש משהו מבני אדם... יעשה את האנשים הללו רק לאמצעי שעל ידו יצא אותו דבר לפועל. כמו שהוא עושה את עיבוד האדמה וזריעתה לאמצעי שעל ידו ישיג את פרנסתו. ואם ירצה הבורא לפרנס אותו על ידי האדמה, אז יצמח הזרע וירבה, ולא מגיע לאדמה תודה על זה, אלא התודה מגיעה לבורא לבדו.⁴¹

כל כך ברור לחקלאי שהוא תלוי בסייעתא דשמיא, שכל הטיפולים והעבודות לא יועילו מאומה לעומת רצון הבורא. לכן החקלאות משמשת כאן כמשל להבהיר את רעיון האמונה גם בשאר תחומי החיים.

כך יש להבין את דרשת חז"ל על פסוקי הפרק "תורת ה' תמימה",⁴² המרמזים לששה סדרי המשנה: "עדות ה' נאמנה" - זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזרע.⁴³ בדומה לכך, דרשו על הפסוק "אמונת עתיך חוסן ישועת חכמת ודעת..."⁴⁴, שכל מילה בו מסמלת אחד מששה סדרי המשנה, ו"אמונת" - זה סדר זרעים. הסבירו בעלי התוספות, כנראה על פי המדרש הקודם,⁴⁵ "שמאמין בחי העולמים וזרע".⁴⁶

תיקון חטא אדם וחווה

הצימאון הטבעי לרצות להידיבק בא-לוהים,⁴⁷ מופיע אף כציווי מחייב: "ובו תדבק".⁴⁸ מתבקשת השאלה, איך אפשר להידיבק בה' ש"אין לו גוף"⁴⁹? עונים חז"ל - על ידי הידיבקות במידותיו. בדומה למה שאומרים על חפץ שהוא "קרוב" למשהו, ולעתים מתכוונים לומר שיש דמיון למקור, כך אנחנו מתקרבים אל ה' ואף נדבקים בו על ידי חיקויו - "מה הוא רחום וחנון, אף אתה רחום וחנון".⁵⁰ זה למעשה עיקר ייעודנו, מתוך שנבראנו ב"צלם א-לוהים",⁵¹ לצלם או לחקות אותו, מלשון "צל", מה שמכונה בדתות רבות בלטינית: imitatio dei.

⁴¹ ר' בחיי אבן פקודה, **חובות הלבבות** (ראו לעיל הערה 27), שער הבטחון, פרק ד.

⁴² תהילים יט, ח.

⁴³ מדרש תהילים (בובר), מזמור יט. השוו לבמדבר רבה יג, טו - מאמין בחייו של עולם, ובגרסה של תוספות בדרשה הבאה - מאמין בחי העולמים.

⁴⁴ ישעיהו לג, ו.

⁴⁵ מוזכר בתוספות (בהערה הבאה) בשם "הירושלמי", אך בכך מתכוונים לעתים קרובות למדרשי חז"ל.

⁴⁶ תוספות על שבת לא, ע"א, ד"ה: אמונה.

⁴⁷ ראו: רא"י קוק, **אורות האמונה**, פרק א.

⁴⁸ דברים י, כ, והשוו: שם יג, ה, "ובו תדבקו". מובא להלכה ברמב"ם, **ספר המצוות**, עשה ח, **משנה תורה**, הלכות דעות, א, ו; **ספר החינוך**, תריא; רש"י מלאדי, **שלחן ערוך הרב**, אורח חיים קנו, ג; רי"מ עפשטיין, **ערוך השלחן**, אורח חיים א, ט.

⁴⁹ רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות יסודי התורה, א, ז-ח.

⁵⁰ מסכת סופרים ג, יז.

⁵¹ בראשית א, כז; שם ט, ו.

אמנם הדוגמאות שבמימרה הנזכרת, השגורה בפי כול, הן מ-י"ג המידות המוסריות - להיות רחום, חנון, ארך אפיים וכו'⁵² - אך מפתיעים אותנו חז"ל כשמדגימים את ההוראה להידבק ב-ה' גם מתחום לא דווקא "מוסרי", אלא לכאורה כלכלי, מעשי וגשמי:

וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולהדבק באש... ואת אמרת "ובו תדבקון"?! אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק [הקב"ה] אלא במטע תחילה, ההוא דכתיב: "ויטע ה' א-לוהים גן בעדן [מקדם]"⁵³, אף אתם, כשאתם נכנסין לארץ ישראל, לא תתעסקו אלא במטע תחילה: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם"⁵⁴...

מעבר לפליאה, כיצד נטיעת עצים בארץ ישראל מהווה פעולה "דתית" ואף א-לוהית, המדרש שם ממשיך בסיפור המוכר לרבים, אך עם מסקנות פלאיות ביותר:

אדריינוס שחיק עצמות עבר באלין שבילי דטבריא, וחמא חד גבר סבא קאים חציב חציבין⁵⁵ [וראה גבר זקן אחד עומד וחופר בורות לנטיעות]...

אמר ליה אדריינוס: אתה זקן עומד וטורח ומתיגע לאחרים!

א"ל: אדוני המלך, הריני נוטע, אם אזכה אוכל מפירות נטיעותי ואם לאו, יאכלו בני. עשה [אדריינוס] שלש שנים במלחמה וחזר... מה עשה אותו זקן? נטל כלכלה [סל] ומלא אותה בכורי תאנים יפות וקריב לפני אדריינוס, א"ל: אדוני המלך, קבל אלו התאנים שאני הוא אותו זקן שמצאת בהליכתך... הרי כבר זיכני הקב"ה לאכול מפירות נטיעותי, ואלו שבתוך הכלכלה מהם.

אמר לעבדיו: טלו אותה ממנו ומלאוה לו זהובים. עשו כך, נטל הזקן הכלכלה והתחיל הולך ומשבח בביתו לאשתו ולבניו וסח להם המעשה.

היתה שכנתו עומדת שם ושמעה מה אמר הזקן, אמרה לבעלה: כל בני אדם הולכים והקב"ה נותן להם ומזמין להם טובה, ואתה יושב בבית חשך באופל. הרי שכן שלנו כיבד להמלך בכלכלה של תאנים ומלא אותה לו זהובים. ואתה עמוד טול סל גדול ומלא אותו מיני מגדים מתפוחים ותאנים ושאר פירות שהוא אוהב אותם הרבה, וכבדו בהן, אולי ימלא אותו לך זהובים כמו שעשה לשכנו הזקן. הלך ושמע לאשתו ונטל סל גדול ומלא אותו תפוחים ותאנים, טעון על כתפיו, וקרב לפני המלך ואמר לו: אדוני המלך שמעתי שאתה אוהב פירות ובאתי לכבדך בתאנים ותפוחים.

אמר המלך לסרדיוטו [שר בצבאו]: טפחו אותן על פניו ועשאוהו דוגמא.

⁵² על פי שמות לד, ו.

⁵³ בראשית ב, ח.

⁵⁴ ילקוט שמעוני, פרשת קדושים, רמז תרטו.

⁵⁵ כנראה שצריך לגרוס: "נציב נציבין" - נוטע נטיעות, כפי שמופיע לפני כן במדרש שם: כיון שנכנסו לארץ א"ל משה: כל חד וחד מנכון יטעון מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבין, שנאמר "כי תבואו אל הארץ ונטעתם". וכן בגרסה בתנחומא (ראו הערה 59), קדושים ח: נוטע נטיעות תאנים.

והלך לביתו ובוכה, והיא סבורה שהוא בא בסל מלא זהובים וראתה פניו נפוחות וגופו מושבר ומוכה. א"ל: מה לך? אמר לה: שמעתי לך והלכתי וכבדתי אותך באותו דורון וטפחם אותך על פני. אלו שמעתי לך והטלתי בו אתרוגין כבר היו מרגמין את פני ואת כל גופי! וכל כך למה? ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן. לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות... אמר להם הקב"ה לישראל אף על פי שתמצאו אותה [ארץ ישראל] מלאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא כשם שנטעו אחרים לכם, כך היו נוטעים לבניכם לכך נאמר "כי תבאו אל הארץ ונטעתם".⁵⁶

לא רק הפמיניסטיות יזדעקו, אלא אף הלומד הממוצע יקשה: האם לא יכלו להציע מוסר השכל ודברי סיכום יותר מתמצתים למדרש הזה מאשר "ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן"? הרי זה לכאורה ממש שובר את המתח לפני המשפט האחרון, שהוא הסיכום האמיתי ("לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות..."). בנוסף, משתמע מתחילת המשפט שזה אכן לקח המדרש ("וכל כך למה? ללמדך..."), אך מיד אחר כך בא לקח אחר ("לפיכך..."), אז מה הקשר בין שני המשפטים המסכמים האחרונים? במילים אחרות: מה קשורות "הנשים הרעות שמפילות בעליהן" למסר הגלוי והפשוט שהערך האמיתי הוא לא הכסף אלא ההשקעה? לענ"ד, הכול חוזר לחוה, האשה המקורית, שעצתה הפילה את אדם, ולנאמר בתחילת המדרש, "מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק [הקב"ה] אלא במטע".

אלטרואיזם

ידועים דברי הרמח"ל שההסבר האפשרי היחידי לטעם הבריאה - שלא ישתמע ממנו חלילה על צורך או מחסור קודם מצד הקב"ה - הוא שברא את העולם מתוך אלטרואיזם.⁵⁷ כלומר, נתינה לזולת ללא שום קבלה, רווח, תמורה או מילוי חסר - מה שמכונה "חסד של אמת" (כדוגמת קבורת המת⁵⁸). כך אכן מסתיים מדרשנו בגרסת התנחומא: אמר הקב"ה לישראל: למדו ממני, כביכול אני צריך [עצים או עולם]?! שנאמר "ויטע ה' א-לוהים גן בעדן מקדם".⁵⁹ הקב"ה אומר שמבחינתו, לא היה צריך לברוא את העולם, אך בראו מתוך נתינה אלטרואיסטית כלפינו.

⁵⁶ ילקוט שמעוני (ראו לעיל הערה 54).

⁵⁷ רמ"ח לוצאטו, **דעת תבונות**, סימן יח.

⁵⁸ בראשית רבה, צו, ה.

⁵⁹ מדרש תנחומא, ד"צ ורשה תרל"ה, קדושים ח.

איפוק וסבלנות

האתרוגים והתאנים (ואולי אף התפוחים⁶⁰) המוזכרים במדרש, מזכירים את ההצעות השונות לגבי פרי עץ הדעת ממנו אכלו אדם וחווה. פירות אלו מתאימים למדרש גם בכך שעציהם חיים זמן רב.⁶¹ גם משפט הסיום של האיש המטיח כלפי אשתו "אילו שמעתי לך", מחזיר אותנו לסיפור החטא.

האדם היה אמור לחיות לנצח, אך לאחר החטא ירד המוות לעולם.⁶² הקושי שלנו להתמודד עם הבחירה החופשית בעולם בא לידי ביטוי בסיפור הקלאסי של החטא הראשון.

"ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל".⁶³

ציור הפיתוי בתארים מושכים (טוב למאכל... תאווה הוא לעינים ונחמד...) מחדד את התחושה שחווה מתלבטת בשאלה: האם לבחור בהנאה לטווח הקצר או באפשרות לחיות לעולם? יתרון היצר הרע הוא בהנאה חושית לטווח הקצר, לעומת יתרון היצר הטוב שהוא בהנאה לטווח הארוך. הקושי הוא להתאפק ולהשקיע את מאמציו עבור הנאה, שתהיה יותר גדולה ונעלה לאחר זמן.

החטא הקלאסי של כולנו הוא אותו "עכשוויזם" ילדותי, בהעדפת ההנאה הקטנה, הנוכחית והמיידי, על חשבון הטוב הנצחי הכרוך באיפוק, בהשקעה, בבגרות ובסבלנות.

---

⁶⁰ ייתכן שהתשובה לפליאתו של הרב חיים נבון (חווה לא אכלה תפוח, תל אביב, תשע"ב, עמ' 12): מאיפה באה ה"פרשנות (ה)נוצרית" שכביכול חווה אכלה תפוח? היא ש"תפוח" הוא כינוי צורני לחפץ עגול, הבא מלשון "תפוח", ראו משלי כה, יא: "תפוחי זהב במשכיות כסף", כמו מקום הנחת התפילין, ראו ר"י קארו, **שולחן ערוך**, אורח חיים סימן כז, א: "בבשר התפוח שבעצם". ומצאנו גם "תפוח העקב" (תנחומא בובר, אחרי מות ג), ו"תפוח המזבח" שהוא ערמת האפר (תמיד ב, משנה ב). כן נזכרים שמות יישובים רבים בשם תפוח, שיתכן והייתה להם צורה עגולה או הררית, ראו יהושע יב, יז; שם טו, לד ו-נג; שם יז, ז-ח.

בהתאם, ייתכן שמתנייחש השם "תפוח" לכל פרי עגול ומהווה שם מתאים במיוחד לפרי שלא יודעים את זיהויו. ראו: י' פליקס, ערך "תפוח", **לכסיקון מקראי** (ערכו: מ' סוליאלי, מ' ברכוז), תל אביב, תשכ"ה, עמ' 899, המזכיר זיהויים שונים שהוצעו ל"תפוח" - שיר השירים ח, ה: "תחת התפוח עוררתיוך" - כולל אפרסק, אתרוג (גם משיב על שאלתו של רח"ט), ואף דודאים.

C. Panati, *Sacred Origins of Profound Things*, N.Y. 1996, מציע שהמילה apple באנגלית, מקורה באנגלית

עתיקה aeppel, שמשמעותה לא רק פרי התפוח, אלא כל דבר עגול (ובמיוחד מרכז העין, היום: eyeball), על כן גם הביטוי: (apple of my eye).

יושם אל לב גם שהבליטה שבגרון גברים נקראת "פיקת הגרגרת" (משנה, חולין י, ד), ונזכר ש"גרגרת" היא תאנה יבשה, וזו אכן צורתה של הבליטה. על פי זה יש להבין גם את שמה השני של פיקת הגרגרת: "תפוח אדם הראשון" (וכן בלע"ז: Adam's Apple), שמקורו, כפי הנראה, משום שמדובר אצל אדם וחווה בתאנה (לפי חלק מהדעות) המכונה גם "תפוח" כשם גנרי לפרי עגול בלתי מזוהה.

ייתכן שכבר אצל חז"ל, כמו כאן בילקוט שמעוני, הביטוי "תפוח", היה בשימוש לתיאור פרי עגול ולא נודע, ואולי מכך הגיעה השמועה גם לציירים הנוצרים מימי הביניים. אמנם, קרוב לוודאי שבשלב מסוים היה בלבול בין סיפור דומה במיתולוגיה היוונית על הגן של הספרידס (Hesperides), P. Grimal, *The Dictionary of Classical Mythology*, Oxford 1996, p. 213, שבמטעו היו תפוחים של זהב שהאוכל אותם חי לעולם, אך קשה לדעת מאיפה היוונים "קיבלו" את הרעיון שמדובר בתפוח.

⁶¹ בסנהדרין ע, ע"ב, מובאות הדעות שהיה עץ הדעת: חיטה, גפן, תאנה ואתרוג - אך רק השניים האחרונים מהווים עצים קלאסיים שיכולים לחיות שנים רבות מאוד וגם להיזרק ולהכאיב, ובכך להתאים למדרש.

⁶² מדרש אגדה (בובור), בראשית א, על פי בראשית ב, יז; ג, יט ו-כב.

⁶³ בראשית ג, ו.

לפי זה מובנת גם התוצאה המיידית של החטא - "ותיפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם".⁶⁴ לפני החטא, יחסי אישות היו אצל בני אדם כמו אצל החיות,⁶⁵ לא היה יצר תמידי, אלא הייתה "תקופת ייחום", לצורך המשכיות המין, ולכן גם לא הרגישו צורך בבגדים. מאז חטא אדם וחווה, היצר המיני מבטא במיוחד את ההכרעה בין הלקיחה והנהנתנות העכשוויות תוך כדי ניצול השני, לבין חוויה עמוקה של נתינה אלטרואיסטית לבן/בת זוג. סוד הזיווג האמיתי הוא כאשר שני בני הזוג מתחשבים יותר בצורך של השני מאשר בעצמם, ואז כל אחד מהם גם נהנה יותר בעצמו. גם אם לא נקבל את כל דבריו של פרויד בנושא, התחום המיני טעון מתחים מיוחדים. האם המשיכה בינו לבניה תהיה מרוממת, פנימית ומהנה, אשר מבוססת על בניין בית וקשר לטווח הארוך עם אלטרואיזם, או שמא נורידה לנהנתנות רגעית, חיצונית, על בסיס ה"עכשוויזם"? אכן, בעולם המערבי כבר ירד הנושא הנצחי של המשכיות לעניין של הנאה לטווח הקצר. במקום להיות "קודש קודשים" כדברי ר' עקיבא,⁶⁶ מדרדרים את המיניות לרמה גסה של לקיחה, נהנתנות רגעית וזולה, נטולת מחויבות, המשכיות ונצחיות. כמו שהשתנה היצר המיני, וכן ההיריון והילודה אצל חוה ובנותיה, כך מלמד המדרש גם ביחס לפרנסה של האדם ובניו אחריו. האם הפרנסה היא בשביל ההנאה האנוכית והרגעית של אכילה בלבד, או שמא אפשר ואמורים לרומם גם את תחום המחיה לרמה אלטרואיסטית לדורות? העונשים החינוכיים - "הרבה ארבה עצבונך והרוניך", "בזיעת אפך תאכל לחם"⁶⁷ - אמורים לחנך אותנו להעריך את התהליך של המשכיות הדורות, ללמדנו שהשמחה האמיתית נובעת דווקא מהאיפוק הבוגר, מההשקעה לטווח הארוך לא רק לעצמי. המגמה במדרש שלנו היא לקדש דווקא את ענף הפרנסה - המעסיק יותר מכל תחום אחר, את האדם הממוצע ביום הממוצע - ולהופכו מנטילה לנתינה, מעניין אגוצנטרי לעניין אלטרואיסטי, מהכרח חומרי לאידיאל רוחני.

השקעה בתהליך

הפרנסה צריכה להפוך מאמצעי (ואף קללה) לאידיאל. טעם העץ (אמצעי) יהיה כטעם הפרי (מטרה), כמו שמסמל אותו אתרוג,⁶⁸ שהוא, כאמור, על פי אחת הדעות, פרי עץ הדעת,⁶⁹

⁶⁴ שם, ז.

⁶⁵ רמב"ן, "אגרת הקודש", כתבי הרמב"ן, ירושלים תשכ"ד, פרק ב, עמ' שכג-שכד.

⁶⁶ מדרש תנחומא (לעיל הערה 59), תצוה ה.

⁶⁷ בראשית ד, טז-יז.

⁶⁸ סוכה לה, ע"א: ת"ר: 'פרי עץ הדרי', עץ שטעם עזו ופריו שווה, הוי אומר זה אתרוג.

⁶⁹ ראו לעיל הערה 61.

והשריד האחרון מהעולם האידיאלי,⁷⁰ כפי שהיה אמור להיות בתחילת הבריאה.⁷¹ בדומה לשיטה הטוענת שהפרי האסור היה תאנה, מפני שראוי כי מהקלקול יבוא התיקון ("ויתפרו עלי תאנה ויעשו להם חגורות"),⁷² כך גם לשיטה שמדובר על אתרוג - שתיקון קללת "בזיעת אפך תאכל לחם", יהיה על ידי הבנת העיקרון שמלמד האתרוג, שיש טעם בעצו כמו בפרי. הפרנסה, שהייתה בעבר רק אמצעי (עץ) ונטילה אגוצנטרית לטווח הקצר,⁷³ תיהפך לאידיאל (פרי) של נתינה אלטרואיסטית לצאצאיי ולכל ישראל, ומתוך כך תגרום עלייה לרמת ההנאה האלוהית לטווח הארוך. כלומר, הקללה החינוכית של קש"י הפרנסה והילדים, היא כמעבר ביניים להרחיב את טווח ההנאה המצויה, מהמיידיות של התאוה לנצחיות של "וחי לעולם".

על כן מובן שהסיכום, "ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן", מתייחס הן לחוה, והן לאותה שכנה (וכן כמובן גם לכל מי שעתידי לנקוט בגישה דומה, הן נשים והן גברים, כמו השכן שרק "יושב בבית חשך באופל" שהוא גרוע יותר מאשתו כי לא התאמץ כלל, גם לא לטווח הקצר).

השכנה טוענת: "הקב"ה נותן להם ומזמין להם טובה", אך אינה מדייקת בדברי עצמה, כי אמנם הקב"ה נותן להם, אך על ידי כך שרק מזמין להם. השכנה לא הבינה כי הזקן עבד קשה להשיג את פירותיו. זהו עצם הרעיון שלמדונו חז"ל:

שלוש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורין.⁷⁴ הקושי, המאמץ, התהליך - הם חלק מהמתנה, ש"נרוויח" אותם בעצמאות בוגרת כעין העצמאות האלוהית, ולא כקבצנים ילדותיים תלותיים, האוכלים צדקה מאחר, "נהמא דכיסופא" (לחם של בושה).⁷⁵ הזקן השקיע לטווח הארוך, על אף שלא ידע מראש האם הוא בכלל יזכה ליהנות מהפירות. לעומת אותה אשה, דווקא אדריינוס הבין את המשמעות שיש לחשיבה האלטרואיסטית והבוגרת, להשקעה ללא תמורה בטווח הקצר, שתביא להנאה גדולה פי כמה בטווח הארוך.

דווקא עצים ודווקא בארץ ישראל

⁷⁰ על פי הראייה קוק, **אורות התשובה** ו, ז. וכן אצל רמ"צ נריה, **מועדי הראי"ה**, עמ' קי.

⁷¹ ילקוט שמעוני, בראשית א, ח: "ותוצא הארץ דשא", עברה על הציווי, שאמר לה הקב"ה [לברוא] "עץ פרי עושה פרי". מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן, אלא "ותוצא הארץ דשא עץ עושה פרי", פרי נאכל ואין העץ נאכל. לפיכך נתקללה "ארורה האדמה בעבורך".

⁷² בראשית רבה טו, וברכות מ, ע"א.

⁷³ יחסית להנאת האידיאל של "וחי לעולם" שהיא ארוכת טווח.

⁷⁴ ברכות ה, ע"א.

⁷⁵ רמח"ל, **דעת תבונות**, סימן יח, שברא ה' את העולם להיטיב הטבה אלטרואיסטית מושלמת אז "ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה - מקבלים אותה ביגיע כפס, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים... כמי שמקבל צדקה מאחר, ועל זה אמרו (ירושלמי, ערלה א, ג): "מאן דאכול דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה" [מי שאוכל ממה שאינו שלו, מתבייש להסתכל בפניו].

כמו שמעדיף המדרש את נטיעת עצי הפרי, שיבולם לטווח ארוך, לפעמים אף של אלפי שנים,⁷⁶ לעומת זריעת הירקות שיבולם חד-שנתי, כך מבחין המדרש בין הנטיעה בחו"ל, שם בעוד דורות ספורים העץ כבר יהיה שייך לזרים, לעומת הנטיעה הנצחית בארץ ישראל, שבה ההשקעה והשתילה ישארו גם לדורות הבאים אחרינו ומשפחתנו ועמנו, "ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם".⁷⁷

בנוסף, החקלאות בארץ ישראל היא תרומה לאומית לכלכלה וליישוב כולו. כדברי הרמב"ן ותלמידו הריב"ש, שמצוות יישוב ארץ ישראל היא בדרגה גבוהה יותר משאר מצוות עשה, בגלל אופיה הלאומי, הן בכיוון ה"אופקי" (ריבוי הנהנים מההטבה, לכל הדור) והן בכיוון ה"אנכי" (ריבוי הדורות), משום שהיא תרומה לכל ישראל ולכל הדורות.⁷⁸ דוגמה לכך היא היישוב תל חי, שהוקם והתקיים במסירות ובאלטרואיזם על ידי טרומפלדור וחבריו, כדי לקבוע את הגבול הצפוני של מדינת כולנו, במקום המרוחק ביותר שהיה ניתן, ובוודאי לא מתוך אנוכיות או נוחיות פרטיות של אותם חלוצים, אשר שמונה מהם אף שילמו על כך בנפשם.

על פי כל העיקרים והתועלות המוסריות הללו, יש להבין את דברי חז"ל: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ..."⁷⁹, היא מצווה השקולה כנגד כל המצוות,⁸⁰ בסוד ה"קץ המגולה".⁸⁰

נראה שכך יש להבין את דברי החת"ם סופר על אודות בועז ומצוות יישוב ארץ ישראל: נלע"ד רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא "ואספת דגנך",⁸¹ אלא בארץ ישראל ורוב ישראל, שרויין שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים,

⁷⁶ מ' גלעד, "מחכים למשיח: עצי הזית המרתקים של ירושלים", הארץ, 24.10.2013.

⁷⁷ עמוס ט, טו.

ראו מאמרי: "לא תהיה גלות נוספת" - על אמרתו של הרב הרצוג, צוהר כא (אדר ב' תשס"ה), עמ' 111-122; "על חז"ל, הרב הרצוג והוודאות שלא תהיה גלות נוספת", בתוך **משואה ליצחק**, לזכר הרי"א הלוי הרצוג במלאות חמישים שנה לפטירתו (עורך: ר"א דסברג), ירושלים תשס"ט, עמ' 40-49; "שיטתם האמיתית של הרב קוק והרב הרצוג בעניין הגאולה השלישית", המעיין 200 נב, ב (טבת תשע"ב), עמ' 162-167.

⁷⁸ רמב"ן, חידושים על מסכת שבת קל, ע"ב.

שו"ת הריב"ש, סימן קא: אבל ישוב ארץ ישראל, אינה מצוה לשעתה, אלא מצוה המתקיימת לעולם היא, ומצוה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים [נכרים], ואין למדין ממנה לשאר מצות.

ההשלכה המעשית מכך היא שלשיטתם ולדעת ראשונים רבים, רק משום מצוות יישוב ארץ ישראל מותר לבקש מנכרי לעשות עבורך מלאכה דאורייתא, ולא עבור מצוות עשה אחרות. ראו רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות שבת, ו, יא; תוספות, גיטין ח, ע"ב, ד"ה: אע"ג; חידושי הר"ן, שם.

⁷⁹ ספרי, דברים יב: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

בנוסף, בארץ ישראל יש ערך לאמצעי (עץ) כמו למטרה (פרי). למשל, בשאר הארצות הליכה, אכילה ודיבור הם אמצעים ולא מטרות, לעומת ארץ ישראל שהליכת דל"ת אמות, הדיבור בלשון הקודש, ואכילת פירותיה הקדושים, יש להם ערך עצמי - טעם העץ כטעם הפרי. הרחבתי על כך בספרי, **להרים את הדגל - דגל ישראל והדיבור בעברית במקורות היהדות**, ירושלים, תשע"ד, עמ' 209-212.

⁸⁰ סנהדרין, צח ע"א: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר (יחזקאל לו, ח) "ואתם הרי ישראל ענפכם נתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא". והוסיף בשם הגר"א, **קול התור**, ירושלים תשכ"ט, עמ' תעא-תעב, שעלינו לנטוע בארץ ישראל כדי להחיש את אותו קץ המגולה.

⁸¹ דברים יא, יד.

ועל זה צייתה התורה "ואספת דגנך", ובעז "זורה" [את] גורן השעורים הלילה"⁸² משום מצוה. וכאלו תאמר 'לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה', הכי נמי [כך גם כן] לא יאמר 'לא אאסוף דגני מפני עסק התורה', ואפשר אפילו שארי אומנויות שיש בהם יישוב העולם הכל בכלל מצוה...⁸³

החת"ם סופר מתבסס כנראה על דברי חז"ל, שבועז הוא השופט אבצן,⁸⁴ ובמשך היום היה עסוק בסנהדרין.⁸⁵ המסקנה היא שבועז - אשר היה עשיר ובעל שדות ופועלים רבים - לא עבד בגורן בלילות לפרנסתו, אלא רק משום מצוות יישוב ארץ ישראל, ובפרט כש"רוב ישראל שרויין"⁸⁶ בארץ.

אין כאן מקום להאריך בפן החשוב של קדושת החקלאות בארץ ישראל,⁸⁷ אך רואים מדברי החת"ם סופר שלו היה בעצמו בארץ ישראל, היה טורח ומקפיד לעבוד עבודת האדמה בגופו ללא חשש לביטול תורה, ורק בגדר "אפשר" גם ב"שאר אומנויות".

סיכום

ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו [ל]גבי ירא שמים כתיב: "אשרי כל"⁸⁸ ירא ה", ואילו [ל]גבי נהנה מיגיעו כתיב: "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך",⁸⁹ אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא, ולגבי ירא שמים 'וטוב לך' לא כתיב ביה.⁹⁰

בצורה מפתיעה ולהפך מהצפוי, מדגיש כאן עולא את היתרונות הרוחניים והמוסריים שלוקח עמו הנהנה מיגיע כפיו גם לעולם הבא, לעומת הירא-שמים שנהנה מהיתרונות רק בעולם הזה. עבודת האדמה מובילה למידות טובות - ענווה, הסתפקות במועט, ישר, ביטחון ואמונה, יחד עם אלטרואיזם, סבלנות והשקעה - מועילה לנשמה במישור המוסרי, ואף מהווה תיקון לחטא אדם

⁸² רות ג, ב.

⁸³ חידושי החת"ם סופר, סוכה לו, ע"א.

⁸⁴ בבא בתרא צא, ע"א.

⁸⁵ ירושלמי, יבמות ח, ג; רות רבה ד, ה, וראו: שם, ה, טו.

⁸⁶ כלומר, כשרוב תושבי הארץ הם ישראל, שאז משתנה המעמד ההלכתי של המצווה (במדבר לג, ג), שמתקיימת לא רק "וישבתם בה" אלא גם "ויהורשתם", ולא חלילה "ביאה ריקנית" של יישוב, כפי שמפרט רי"י טרונק, **שו"ת ישועות מלכו**, יורה דעה, סימן סו. אמנם, במצוות התלויות בארץ קיים הבדל אם רוב היהודים בעולם הם בארץ או לא, למשל ראו: רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות תרומות, א, כו, אך לא מצאנו הבחנה כזאת לגבי מצוות יישוב הארץ. ברם, אף אם נסביר שכוונתו של החת"ם סופר היא כאפשרות השנייה, לפי הדמוגרף פרופ' סרגיו דלה-פרגולה, תוך 4 שנים בלבד, בשנת תש"פ/2020, רוב היהודים בעולם יהיו בארץ, לראשונה מאז גירוש עשרת השבטים מלפני כ-2,700 שנה.

⁸⁷ ראו: הרב עזריאל אריאל, "קדושת החקלאות בארץ ישראל במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל", אמונת עיתך ג (אדר-ניסן תשנ"ה), עמ' 5-7.

⁸⁸ נראה שכך צריך לתקן על פי הפסוק באותו פרק (קכח, א), ולא כמו שמודפס בגמרא: "אשרי איש ירא את ה'" (תהלים קיב, א), למרות שבכתב יד של דקדוקי סופרים, מופיע כמו המודפס לפנינו.

ואולי יש לתרץ שבכוונה לא רצה הדרשן שנתבלבל עם המשך הפסוק, "אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו", כי ההליכה בדרכיו של ה', היא כאמור, דווקא חלק מהמסר של "יגיע כפיך", שאף ה' עסק בנטיעה אלטרואיסטית.

⁸⁹ תהילים קכח, ב.

⁹⁰ ברכות ח, ע"א.

וחוה, כ"עונש מחנך" להבנת טעם הבריאה של "העולם הזה", שישפיע עלינו כתוצאה טבעית גם "לעולם הבא".⁹¹

יישוב ארץ ישראל ועיבוד אדמתה אינם רק נושא ערכי על פי חוכמת הסוד,⁹² אלא יש בהם גם תועלות ערכיות ומוסריות, במישור הפרטי, החברתי והלאומי. עד כדי כך שנראה שיש לעודד כל אחד, גם אלה העובדים בתעשייה, במחשוב, בכלכלה, בשירותים, בחינוך, או בצבא קבע, שיקדישו - כמו השופט בועז, לפי דברי החת"ם סופר - לפחות חלק מזמנם לעבודת האדמה, ואם לא בענפים הכלכליים, אז "אפשר" בגינון.

---

⁹¹ שם. כך מובנת גם הסמיכות (כולל וי"ו החיבור) למאמר נוסף שמובא שם על ידי אותו מקור, "ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: לעולם ידור אדם במקום רבו" - מקום המגורים משפיע לטובה על האדם.

⁹² למשל, מדוע עדיף לגור בארץ ישראל בין עובדי עבודה זרה, מאשר לגור בין יהודים דתיים בחו"ל? רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות מלכים ה, יב; ר"י קארו, **שלחן ערוך**, אבן העזר עה, ג.